

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ
ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ
ГРЕЦЬКИЙ ФОНД КУЛЬТУРИ (ОДЕСА)

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XII

ОДЕСА
ОНУ
2018

УДК 94(100)“-04/17”(08)

C773

Рекомендовано до друку Вченою радою
факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 1 від 24 січня 2018 р.

Рецензенти:

- І. В. Бруйко** – д.і.н., директор Одеського археологічного музею НАНУ;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії та методології пізнання
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- І. В. Немченко** – к.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, головний редактор;
О. Б. Дьомін – д.і.н., зав. кафедри нової та новітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Дзиговський – д.і.н., професор кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Луговий – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
С. А. Булатович – к.і.н., доцент;
С. Б. Охотніков – к.і.н., зам. директора Одеського археологічного музею НАНУ;
М. Д. Руссев – доктор хабілітат історії, професор Вищої антропологічної школи
(Кишинів, Молдова);
О. В. Смигдина – д.і.н., зав. кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
С. Б. Сорочан – д.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Стародавнє Причорномор'я. Випуск XII / Голов. ред. І. В. Немченко. –
C773 Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. –
632 с.

ISBN 978-617-689-251-9

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XII читань пам'яті професора П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, яка відбулась в ОНУ імені І. І. Мечникова 12-13 березня 2018 р. Випуск містить статті з проблем нумізматики, історії та археології Північного Причорномор'я, античної та середньовічної історії, візантинознавства, історії Європи раннього модерного часу, історіографії тощо. I–X випуски збірки виходили під назвою «Древнее Причерноморье».

УДК 94(100)“-04/17”(08)

ISBN 978-617-689-251-9

© Колектив авторів, 2018
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2018

¹² Чухліб Т. В. Гетьмани і Монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648-1714. Інститут історії України НАНУ, 2003. С. 337-349

¹³ Хорунжий Ю. Пилип Орлик // Урядовий кур'єр. 1998. 10 жовт. С.5.

¹⁴ Єнсен А Орлик у Швеції // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Львів, 1909. Т. ХСІІ, кн. 6. С. 95-97

¹⁵ Hurmuzaki E. Documente privytre la istoria Romvnilor Supplement 1. Vorluml 1. 1518-1780. Bucurescti, 1886. С. 384

¹⁶ Єнсен А Вказ. пр. С. 95-97

Л. Ю. Поліщук, Д. В. Кіосак (Одеса)

НОВІ МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ ПІВДЕННОГО ПОБУЖЖЯ

В Науковому архіві ОАМ НАН України зберігається невелика кількість документів, пов'язаних з роботою «Бозької» археологічної експедиції (БАЕ), яка в 1930-1932 рр. досліджувала район будівництва центральної гідроелектростанції БОГЕС на р. Південний Буг. Ініціатором цих досліджень виступила Одеська Краєва інспекція з охорони пам'яток матеріальної культури, яку на той час очолював С. Дложевський. До складу документів входить: «Попередній звіт Наукової Ради археологічної експедиції по дослідженню району будівництва Бозької центральної електричної гідроелектростанції» за підписами Козубовського Ф. А. та Петруня Ф. О.; «Отчет о разведке на Ч. Ташлыке с 3.VIII. по 20.IX. 1929 г.»; «Отчетные сообщения о Бугской экспедиции (по операционной части) 18.VI.1930., 21.VI.1930 г. 30.VI.1930 г.»¹.

Серед цих документів знаходиться і щоденник Павла Васильовича Харламповича, в якому зазначено, що «На основани постановлення Ученого Совета Археологической экспедиции по исследованию Побужья 3.VIII.1930 р. приступлено к исследованию неолитической станции на р. Черный Ташлык»². На той час П. В. Харлампович займав посаду директора «Окружного музею Первомайщини імені Ф. Дзержинського» (призначений 1 грудня 1927 р.)³ і проводив плідну роботу з виявлення та дослідження багаточисельних пам'яток «в урочищах Побожья»⁴. Результати його досліджень знайшли своє відображення у «Віснику Одеської Комісії краєзнавства»⁵, а також у звітах, надісланих до ВУАК. Однак роботи 1930 р. на неолітичному поселенні «Миколина Брояка» не були вчасно опубліковані вченим з незалежних від нього причин.

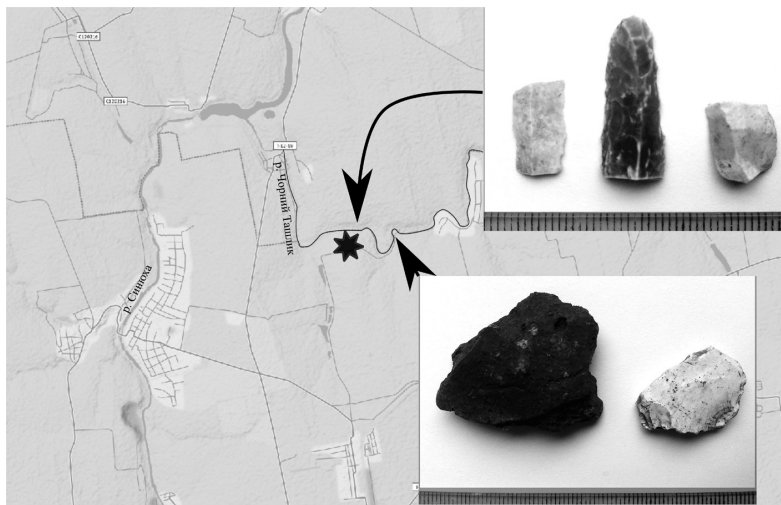

Рис. 1. Розташування стоянки Миколина Брояка (зірочка) та місця збору підйомного матеріалу неподалік від неї (стрілочки).

Досі невідомий широкому загалу щоденник Павла Васильовича Харламповича, розгляду якого присвячено цю розвідку, відображає хід робіт на неолітичній стоянці Миколина Брояка (Чорноташлицькій стації за П. В. Харламповичем) у серпні-вересні 1930 р. Миколина Брояка – одна з перших виявлених пам'яток неоліту Південного Побужжя (поруч з Гардом та Мельничною Кручею), проте відомо про неї незрівнянно менше, ніж про інші неолітичні пункти регіону⁶.

В 1928-1932 рр. пам'ятка вивчалась П. В. Харламповичем. В умовах чергової хвилі радянських репресій дослідник зник після січня 1933 р.⁷ Лише попередні відомості про Миколину Брояку були опубліковані тоді. Інформація про перші розвідки на ній увійшла до карти пам'яток Первомайщини⁸. Коротка згадка про розкопки на Миколиній Брояці у 1930 (та можливо 1932) рр. міститься в книзі Ф. А. Козубовського – фактично звіті про роботи Бозької археологічної експедиції⁹. Колекція тих років втрачена.

1955 р. В. М. Даниленко відкрив невеликий розкоп і кілька шурфів (всього біля 50 кв. м) на Миколиній Брояці. Знахідки з цих робіт складають основу сучасних уявлень про матеріальну культуру стоянки¹⁰. До них неодноразово зверталися дослідники неоліту Південного Бугу¹¹.

Свого часу М. Т. Товкайло відшукав в архіві Інституту археології НАН України неопубліковану статтю П. В. Харламповича,

написану на основі робіт 1930-го р., та оприлюднив її з переднім словом та коментарями¹². Цей текст містить загальну характеристику пам'ятки, основні спостереження з її стратиграфії та опис здобутих матеріалів. До нього додано дві таблиці малюнків знахідок¹³. Вони – малюнок з статті П. В. Харламповича 1930 р.¹⁴ та ще схематичний план розкопу з опублікованого звіту Ф. А. Козубовського¹⁵ – і складають всю наявну на сьогодні графічну інформацію про розкопки 1930 р.

Щоденник П. В. Харламповича дозволяє пролити додаткове світло на кілька важливих аспектів розкопок 1930 р.

Оточення Миколиної Брояки

Під час розкопок археологічна експедиція, як це часто буває, акумулювала інформацію про археологічні пам'ятки довкола основного об'єкту – як з повідомлень зацікавлених місцевих мешканців, так і в ході власних розвідок. Миколина Брояка розташована на південному березі р. Чорний Ташлик, лівого допливу ріки Синюха, яка в свою чергу впадає до Південного Бугу. В щоденнику згадується щонайменше 4 пункти окрім власне «Чорноташлицької стації».

Так, докладно описано курганий могильник на плато на південь від стоянки вздовж дороги до смт. Підгородна. В щоденнику згадується підйомний матеріал з розораних курганів (с. 9).

П. В. Харлампович характеризує поселення на Карпенковій балці (яка впадає до Чорного Ташлику з півдня в с. Новоолександрівка) на південний схід від місця розкопок. Відкрив його селянин Рябченко. Тут зібрано більше півсотні черепків посуду «скіфо-сарматського» часу. Щоденник містить рукописний план розташування пам'ятки, що значно полегшує її локалізацію в сучасному ландшафті (с. 49-51).

На правому березі ріки Чорний Ташлик учасниками експедиції (вчителем В. І. (чи О.) Демчинським та лісничим і техніком Лихошерстовими) виявлено заглиблення антропогенного походження в урочищі «Лісок». Прокопавши одну з западин, дослідники наштовхнулись на підлогу, складену з плит. Подальші роботи тут припинено, мабуть тому, що об'єкти визнано сучасними (с. 18).

Безпосередньо навпроти Миколиної Брояки, на протилежному березі ріки зустрічалися окремі «кременеві приладдя» (с. 80). Цей факт дав підстави П. В. Харламповичу припустити, що «така сама стація» знаходилася і там. Один з авторів при спробі локалізації Миколиної Брояки зафіксував невелику кількість мікролітичних кременевих

виробів на північному березі р. Чорний Ташлик, на ґрунтовій дорозі, що спускається власне до «брояки». Отже, гіпотеза про наявність тут ще однієї пам'ятки кам'яної доби одержала додаткове підтвердження та потребує перевірки шурфуванням задернованої поверхні скелястого правого берегу ріки.

Хід та організація робіт.

Стоянку Миколина Брояка відкрив С. Ф. Рябченко, господар однієї з садиб нині неіснуючого хутору Чорний Ташлик, на городі якої власне і було зібрано перший підйомний матеріал. Про знахідки він повідомив до Первомайського окружного музею восени 1928 р., і директор установи П. В. Харлампович відвідав пам'ятку в травні наступного року. У зрізі берегу зафіксовано культурний шар товщиною 0,6 м під 2-2,5-метровою товщею відкладів. Директором закладено 5 зачисток («ямок») 1×0,5 м. У них виявлено численні вироби з розщепленого кременю, кістки тварин, скойки та уламки кераміки. Судячи з рисунку, в зачистках та на поверхні були присутні нуклеус для пластин з підтрикутною робочою поверхнею, реберчаста пластина, уламки пластин та черепки посуду, в тому числі вінце, почленоване ямками по краю з втисненнями двома рядками на плечиках та прокресленими вертикальними лініями нижче на тулубі. Останнє виявлене на протилежному березі ріки¹⁶.

16 липня (за іншими даними 17 травня чи то 17 червня) 1930 р. БАЕ в повному складі оглянула Миколину Брояку. Дослідники дійшли висновку, що тут, безумовно, розташовується давня стоянка, проте оскільки знаходилася вона далеко від зони затоплення майбутньою Бозькою ГЕС, вирішено подальші роботи тут передоручити П. В. Харламповичу¹⁷. З щоденнику (с. 9) зрозуміло, що огляд був не тільки поверховим. Учасники експедиції викопали шурф площею 2 кв. м. довгим боком на північ на глибину п'ять штиків. Згодом розкоп 1930 р. буде прирізано саме до цього шурфу, а сам він буде вписаний до сітки розкопу (кв. 22 і 23) та викопаний ще приблизно на 2 м глибше.

3-6 серпня та 19-22 вересня 1930 р. П. В. Харлампович відкрив тут розкоп з 84 кв. м та сім шурфів в пошуках меж стоянки. Перерва в роботах пояснювалась участю вченого в дослідженні Ольвії (Щоденник, с. 72). В серпні та 19-20 вересня на розкопі працювали 13-14 робітників (хлопців та дівчат 14-16 років), були присутні вчитель В. І. Демчинський, лісничий В. П. Лихошерстов та технік І. П. Лихошерстов. Згодом (21-22 вересня) працювало лише 4-5 людей. Квадрати знімалися «на штик». Штик не завжди був повним –

молодим робочим іноді вдавалося прокопати тільки 3/4 штика. При цьому знахідки фіксувалися по квадратах та по штиках, ймовірно, з присвоєнням польового номеру безпосередньо на місці. Перелік речей зберігся на сторінках щоденника та дає змогу спробувати реконструювати в загальних рисах розподіл знахідок площею розкопу та товщею відкладів.

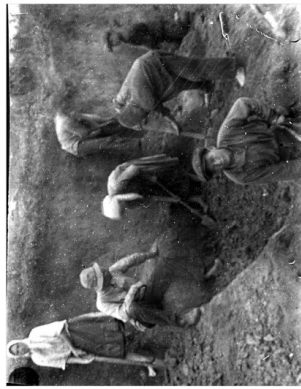
Щоденник містить план розбивки розкопу з номерами квадратів (рис. 3А). На деяких квадратах вже на першому-другому штику виявлено скельне дно. Найглибші (14 штиків) квадрати розташовувались в південно-східному куті розкопу. Зазначимо, що раніше форма розкопу уявлялась з креслення, наведеного Ф. А. Козубовським. Тут його зображено символічно – як квадрат з стороною в 10 м. Насправді розкоп був складнішої форми – прямокутника, який уступами розширювався на схід, сягаючи максимального розміру 7×15 м в південно-східному куті.

Стратиграфія

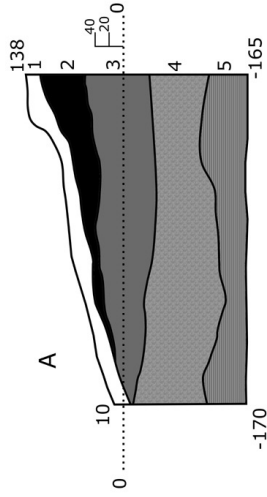
Стратиграфія Миколиної Брояки досі була відома лише з описів В. М. Даниленка та П. В. Харламповича. В щоденнику містяться ескізи двох стінок розкопу 1930 р., за якими можна реконструювати два розрізи (рис. 2). Перший розріз довжиною 15 м являє собою південну стінку розкопу. Другий – довжиною 4,5 метри, це одна з коротких стінок розкопу, який, схоже, був відкритим в бік ріки, на північ. Скоріш за все, йдеться про східну стінку загальною довжиною 7 м, оскільки західна складалась з двох частин – 2 та 3 м відповідно. Квадрати вздовж східної стінки, які були ближче до ріки, ймовірно, швидко закінчилися скельним дном та тому не потрапили до креслення.

За «коротким» розрізом видно, що розкопки проводились на нерівній місцевості – перепад висот понад 1 м. Мабуть, розкопом досліджено схил безпосередньо до річки, берег та його осип. Тому прибережні квадрати мали малу потужність відкладів – 1-5 штиків. Знахідки тут були спресовані в один горизонт та навряд чи могли зберегти первинне залягання. Далі, вглиб заплавної тераси товщина послідовності значно зростала, сягаючи 14 штиків (біля 3 м) під південною стінкою. Лише одна, найбільш південна лінія квадратів припадала на бровку берегу, на рівний терен. Саме ці квадрати мали найбільшу глибину.

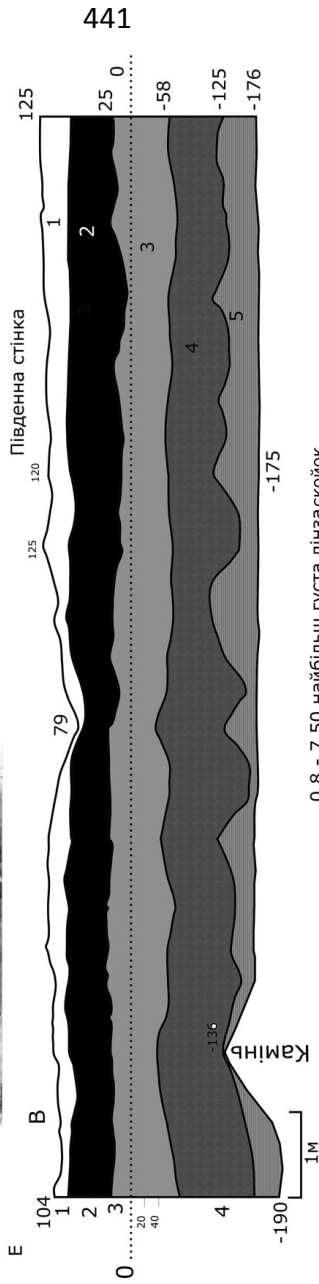
В розрізі автором розкопок виділено п'ять шарів: 1) дерновий шар, 2) чернозем, 3) чернозем дещо світліший, 4) культурний шар,

C

A

E

Південна стінка

Камінь

0,8 - 7,50 найбільш густа лінійаскойок

Рис. 2. Матеріали до стратиграфії Миколиної Брояки.

A – креслення короткої стінки (східної?) розкопу 1930 року, B – креслення південної стінки розкопу 1930 року. 1) дерновий шар, 2) чорнозем, 3) чорнозем дещо світліший, 4) культурний шар, темний чорнозем зі скойками, 5) такий самий чорнозем, тільки без скойок.

A та B – реконструйовано та розфарбовано за ескізом з щоденнику № 59093.

C – хід робіт на розкопі (фото з Наукового архіву ОАМ НАН України).

A

													53	54
					21	64	63	62	61	29	40	41	52	55
1	10	11	20	28	65	72	71	70	30	39	42	51	56	
2	9	12	19	27	66	73	74	75	31	38	43	50	57	
3	8	13	18	26	67	78	77	76	32	37	44	49	58	
22	4	7	14	17	25	68	81	80	79	33	36	45	48	59
23	5	6	15	16	24	69	82	83	84	34	35	46	47	60

B

													0	0
					0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	0	0	0	0	0	0	0	0	3	12	13	8	15	7
	0	0	0	1	0	5	9	9	2	35	12	16	23	17
	0	0	5	0	3	10	3	9	11	9	29	21	6	9
9	8	17	1	1	2	14	32	22	10	23	15	15	21	9
8	13	8	12	3	16	21	37	38	37	15	12	41	13	20

C

													0	0
					0	0	0	0	0	0	0	0	2	0
	0	0	0	0	2	0	0	3	6	2	4	1	4	2
	1	0	0	0	0	1	1	7	2	7	3	3	10	4
	0	0	4	3	1	7	1	4	7	23	10	7	6	3
0	4	5	1	0	2	1	6	4	5	8	4	11	22	5
3	4	2	6	2	1	3	10	10	7	3	2	23	11	5

Рис. 3 Матеріали до планіграфії Миколиної Брояки:

A – схема розбивки квадратів (цифра – номер квадрату) розкопу 1930-го року,

B – розподіл кременевих знахідок з штиків 6-14 за квадратами (цифра – кількість кременевих артефактів, шт.),

C – розподіл черепків посуду (цифра – кількість черепків на квадрат, шт.).

Північ для усіх схем – згори рисунку.

Схеми поза масштабом. Клітинка – квадрат – 1×1 м.

темний чорнозем зі скойками, 5) такий самий чорнозем, тільки без скойок. Знахідки здебільшого зустрічалися в шарах 3 та 4.

За польовими списками можна реконструювати розподіл знахідок за штиками. Відповідно, квадрати поділяються на три групи: неглибокі квадрати з одним піком кількості знахідок на штик, глибокі квадрати з двома максимумами знахідок, глибокі квадрати з одним найнасиченішим штиком. Друга група квадратів досить численна. Верхній пік кількості знахідок, як правило, припадає на четвертий-п'ятий штик, на світле підґрунтя (шар 3). На глибших квадратах у південно-східному куті розкопу верхній максимум відзначено на шостому штику. Сам же ж шар, скоріш за все, залягав майже горизонтально, а відмінність у номері штику пов'язана з тим, що їх рахували від нерівної поверхні. Нижній, набагато потужніший, пік кількості знахідок припадає на сьомий-восьмий штик, на глибших квадратах – на дев'ятий-десятий (на шар 4 – темний чорнозем зі скойками). На ряді квадратів піки кількості знахідок розділені стерильним чи майже стерильним штиком чи навіть двома (шостим-сьомим). Відповідно, можна припускати, що знахідки на Миколиній Брояці залягали двома горизонтами. Нижній, пов'язаний із скупченням черепашок (скойок), верхній, менш насичений – із світлим підґрунтям на глибині 80-120 см від поверхні. Чи йдеться про два окремих культурних шари, послідовні в часі, чи верхній горизонт є лише змивом продуктів руйнування нижнього культурного шару з більш високих ділянок терену – без додаткових досліджень на місці сказати неможливо.

Планіграфія

Про об'єкти в розкопі 1930 р. досі майже нічого не було відомо. П. В. Харлампович детально описує один з таких об'єктів – скупчення кісток та культурних решток на кв. 51 та 57 на штику 6 – і навіть наводить його замальовку (с. 46).

Інша структура – велике скупчення скойок. Його поширення в плані не було зафіксоване. Натомість, в «довгому» розрізі воно позначене від 0,8 до 7,5 м від південно-східного кута розкопу (с. 131). П. В. Харлампович зазначає, що саме з ним пов'язана максимальна концентрація знахідок (с. 132).

Польові списки були використані, щоб відтворити розподіл знахідок за квадратами на площі розкопу. Всього до списків було внесено 3402 речі з розкопу 1930 р.: 1922 кістки (та інші фауністичні рештки – уламки рогу, окремі скойки), 1169 кременевих виробів та 311 фрагментів кераміки. Черепки зустрічалися здебільшого в кількості 1-6

на квадрат, і тільки на суміжних квадратах 32, 37 та 45-48 відзначено загалом 100 фрагментів (аж до 23 уламків посуду на квадратах 32 і 46). Компактне скупчення керамічних виробів може бути типовим для бузького неоліту об'єктом – розвалом однієї чи кількох посудин, проте за відсутності самих речей стверджувати це з певністю не варто.

Розподіл кременевих виробів вивчався за виділеними вище горизонтами знахідок. В нижньому горизонті кількість розщеплених кременів на квадрат коливається від 1 до 41 одиниці. Багато кременевих знахідок було на вже згаданих квадратах 31 та 46. Скупчення кременевих відщепів пов'язано і з кв. 82 та 83 – західним краєм скупчення скійок. П. В. Харлампович писав про рештки «кременевої майстерні» в межах розкопу (с. 134), мотивуючи це наявністю нуклеусів та відходів розколювання. Можливо, виділені скупчення фіксують місця розщеплення. Хоча, знову ж таки, без можливості змістовного аналізу складу знахідок з них це твердження приречене лишатися тільки припущенням.

Висновки

Щоденник П. В. Харламповича – цінне джерело не тільки з історії археології, а й власне з неоліту Південного Побужжя, адже розкопки назавжди знищують досліджену частину археологічної пам'ятки. Для прийдешніх поколінь розкопані об'єкти лишаються виключно в польовій документації. Історія дослідження «Чорноташлицької стації» є виразною ілюстрацією цієї не для всіх очевидної тези. На щастя, П. В. Харлампович проявив високий рівень професіоналізму, фіксуючи хід робіт на Миколиній Брояці за стандартами свого часу. Не його провина, що багато інформації з цих вдалих розкопок втрачено. Завдяки його записам можна одержати достатнє уявлення про пам'ятку, і це коротке повідомлення аж ніяк не вичерпує евристичного потенціалу щоденника П. В. Харламповича.

Ціла низка питань стосовно Миколиної Брояки (проблема стратиграфії, природи верхнього горизонту знахідок, можливо, навіть виявлення нерозкопаної частини скупчення скійок) може бути вирішена тільки новими польовими роботами безпосередньо на пам'ятці. Сподіваємось, що Миколина Брояка ще не вичерпана як об'єкт археологічних розкопок, і настане час поновлення робіт на березі ріки Чорний Ташлик.

-
- ¹ Науковий Архів ОАМ НАН України інв. №№ 59089, 59097, 59342.
- ² Харлампович П. В. Розкопки на р. Чорний Ташлик на Миколиних брояках. 3-7.VIII і 19-23.IX. 1930 // НА ОАМ. Інв. № 59093.
- ³ Яненко А. С. Окружний краєзнавчий музей Первомайщини імені Ф. Дзержинського у другій половині 1920-х – на початку 1930-х рр.: археологічний аспект діяльності // ДП. Вип. X. 2011. С. 639-645.
- ⁴ Ласінська М. Ю. Археологічні пам'ятки Нижнього Побужжя у спеціалізованих виданнях Південної України // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Т. 52. Вип. 39: Історичні науки. Миколаїв, 2006. С. 94.
- ⁵ Харлампович П. В. Матеріали з археології та історії Первомайщини // Вісник Одеської комісії краєзнавства при Українській Академії наук. Секція археологічна. 1930. №4-5. С. 65-85; Розкопки курганів в околицях м. Первомайська. С. 147-151; Монетні знахідки на Первомайщині. С. 153-154.
- ⁶ Товкайло М. Т. Репресована стаття П. В. Харламповича 1931 року – перша наукова праця з неоліту Побужжя // Кам'яна доба України. 2007. Т. 10. С. 222-227.
- ⁷ Там само. С. 222-227.
- ⁸ Харлампович П. В. Матеріали з археології та історії Первомайщини. С. 65-85.
- ⁹ Козубовський Ф. А. Археологічні дослідження на території БОГЕСу 1930-1932 рр. Підсумки археологічних розвідкових робіт в районі майбутнього підтоплення Бозької гідроелектроцентрالی. К.: НКО УСРР, ВУАН, 1933. 96 с.
- ¹⁰ Даниленко В. Н. Неолит Украины. Главы древней истории Юго-Восточной Европы. Киев, 1969. С. 134-139.
- ¹¹ Бурдо Н. Б. Новые данные для абсолютной датировки неолита и раннего энеолита на территории Украины // Stratum plus. Кишинев, 2003 (2001-2002). №2. С. 431-446. Товкайло М. Неоліт Степового Побужжя. Київ, 2005. С. 67, Рис. 58. Котова Н. С. Древнейшая керамика Украины. Киев, Харьков, 2015. С. 46.
- ¹² Товкайло М. Т. Репресована стаття П. В. Харламповича 1931 року...
- ¹³ Харлампович П. В. Неолітична стація «Миколина Брояка» на річці Чорний Ташлик // Кам'яна доба України. 2007 (1931). Т. 7. С. 228-234.
- ¹⁴ Харлампович П. В. Матеріали з археології та історії. Мал. 6.
- ¹⁵ Козубовський Ф. А. Археологічні дослідження на території БОГЕСу 1930-1932 рр. Табл. 26.
- ¹⁶ Харлампович П. В. Матеріали з археології та історії. С. 83-84.
- ¹⁷ Харлампович П. В. Неолітична стація «Миколина Брояка». С. 228.

<i>Немченко І. В.</i> До 55-ліття кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.....	5
<i>Избаиш-Гоцкан Т. А.</i> Антиковедение на кафедре истории древнего мира и средних веков.....	16
<i>Чепіженко В. В.</i> Розвиток медієвістики на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ (до 2000 р. – ОДУ) імені І. І. Мечникова.....	23
<i>Агульников С. М.</i> Планировка и топография могильников белозерской культуры в Нижнем Подунавье.....	39
<i>Алексеев В. П., Лобода П. Г.</i> Редкие и неизданные варианты монет античных городов Северного Причерноморья.....	44
<i>Андрух С. И., Тоцев Г. Н.</i> Сорокина Балка – новый памятник археологии в Нижнем Поднепровье.....	50
<i>Боднарюк Б. М.</i> Західноєвропейський премілленаризм XVII ст.: відродження апокаліптичних настроїв та віри у земне царство Христа на тлі Тридцятирічної війни й англійської пуританської революції.....	52
<i>Бойко-Гагарин А. С., Корпусова И. В., Янов Д. М.</i> Некоторые особенности обращения османских юзлуков на территории княжества Валахия в 1810-1811 гг.....	57
<i>Бондаренко Д. В., Смирнов О. І.</i> Археологічні дослідження зольника № 2 Вікторівського святилища в 2017 р.....	70
<i>Буйських С. Б.</i> Хора Ольвії – історико-археологічний релікт давньогрецької колонізаційної епохи у Нижньому Побужжі.....	78
<i>Булатович С. А.</i> Из истории изучения античного Никония.....	82
<i>Бурдо Н. Б.</i> Антропоморфна пластика усатівської культури.....	87
<i>Бьяджи П.</i> Малоизвестные материалы к хронологии грота Буран-Кая III (Украина).....	97
<i>Вар`ян О. О.</i> Ставлення до дитинства в Афіньському полісі архаїчного та класичного періодів.....	102
<i>Вертієнко Г. В.</i> До питання про метал в Авесті.....	108

<i>Відейко М. Ю.</i> Сакральні будівлі Центральної та Південно-Східної Європи у V тис. до н.е.....	117
<i>Вус О. В.</i> Кастеллум Сиваг-Кермен – погранична крепость Византиї в Юго-Западной Таврике.....	123
<i>Главенчук А. В.</i> Новые данные о пигментных охрах из раскопок Анетовки 2.....	131
<i>Горбаненко С. А.</i> Перші цілеспрямовані палеоетноботанічні розшуки на Більському городищі.....	138
<i>Грабовская О. В.</i> Історичні обставини початку використання цегли у Вінниці.....	146
<i>Гребцова И. С.</i> Сюжеты античной истории и мифологии в творчестве европейских художников XVIII – первой половины XIX ст.....	153
<i>Гулюк Є.</i> Зміни статусу історії та структури історичного знання в освітній системі єзуїтів у середині XVIII ст.....	160
<i>Гуменний В. Л.</i> Військові гарнізони на території Близького Сходу і парфянські кампанії Риму у II – на початку III ст.н.е (за епіграфічними джерелами).....	166
<i>Дёмин О. Б.</i> Собрание наследства: медиевистика в современной Украине (1992–2016 гг.).....	171
<i>Демченко О. В.</i> Просторова організація поселень пізнього мезоліту – раннього неоліту в районі Дніпровських порогів.....	178
<i>Дергачева Л. В.</i> Клад средневековых молдавских монет XIV века, найденный на территории республики Молдова.....	185
<i>Димидюк Д. А.</i> Фортифікації та облогова техніка Багратидської Вірменії кінця IX – середини XI ст. (на основі писемних джерел).....	191
<i>Добролюбский А. О.</i> Остатки и следы Джинестры на одесских берегах.....	199
<i>Домановська М. Є.</i> Філологічний вектор розвитку візантиністики у Харківському університеті (середина XIX – початок XX ст.).....	208

<i>Домановский А. Н.</i> К вопросу о нарушителе арабо-византийского договора 689 г.....	214
<i>Diaconu V., Gafincu A.</i> Multidisciplinary research dedicated to the Late Bronze age from the space between the Carpathians and Prut (Romania).....	220
<i>Дятлов В. О.</i> Герцогиня Здена Саксонська та її син Георг. Виховання християнського князя.....	227
<i>Заплетнюк О. А.</i> Роль фараона Ехнатона у культурі Атона за текстами прикордонних стел «раннього проголошення».....	234
<i>Зелинский А. Л.</i> К вопросу о назначении так называемых перстней «птолемеевского типа».....	241
<i>Иванова С. В.</i> Обмен и торговля в древних обществах.....	247
<i>Івченко О. С.</i> Джон Спелмен та Філіп Хантон: два погляди на королівську владу.....	254
<i>Kamadadze K.</i> Porcelain from Gonio fort.....	261
Клюшинцев В. Н. <i>Гребенников В. Б.</i> К вопросу о развитии металлургии и металлообработки в эпоху бронзы в Нижнем Побужье.....	269
<i>Ковальський Л. С., Голдаєв С. Г.</i> Заповнюючи прогалини на карті енеоліту степової Одещини: пізньюотрипільська випадкова знахідка з долини ріки Кучурган.....	276
<i>Ковбасюк С.</i> «Коли запитають вас ваші сини...»: іконографічні новачі у «Песаху» Хейбрехта Бейкелара 1563 р. та реформаційний дискурс.....	283
<i>Колесниченко А. Н.</i> Стекланные сосуды закрытых форм VI-I вв. до н.э. в сакральных контекстах Средиземноморья и Северного Понта.....	291
<i>Красножон А. В.</i> Два документа 1593 г. о ремонтных работах в Хаджибее.....	298
<i>Крижанівський А. Л.</i> Метрологічні показники монет львівського монетного двору XIV-XV ст.....	304
<i>Левченко В. В.</i> Мифы и реалии биографии профессора А. Г. Готалова-Готлиба (1866–1960).....	312

<i>Лиман С. И.</i> Французская средневековая история и историография в творчестве профессора Харьковского университета М. Н. Петрова (1826-1887).....	320
<i>Лобанова М. А., Нестеренко О. В.</i> Нова пам'ятка катакомбної культури в Одеській області.....	327
<i>Луговий О.М.</i> Візантійські послы у Снятині 1415 року.....	332
<i>Мельников О.Н.</i> Серебряный статер Гигиэнонта в монетном деле и в нумизматике Боспора.....	339
<i>Mielczarek M.</i> From the history of archaeology in Odessa. Józef Czaki (1857-1936), a forgotten collector of antiquities.....	349
<i>Моусеенко Н. С.</i> Сребреники Святополка: итоги тысячелетия.....	353
<i>Мызгин К. В., Филатов Д. А.</i> Находки ауреусов зурпаторов III века на территории Украины.....	354
<i>Николаев Н. И.</i> Кто был советником царя Скилура в Неаполе Скифском?.....	368
<i>Одрін О. В.</i> Північнопонтійська торгівля зерном: друге життя давніх концепцій.....	375
<i>Отрешко В. М.</i> О тенденциях развития археологии.....	381
<i>Охотников С. Б.</i> Сотрудничество ученых Одессы и Польши в изучении археологии и древней истории Северного Причерноморья.....	384
<i>Охріменко О. С.</i> Уривок невменної нотації з оправи рукопису «Miscellae quodlibeticae pro IWM».....	392
<i>Папанова В. А., Зиновьева Т. А.</i> Склеп с росписью на некрополе Ольвии: проблема фиксации и интерпретации памятника.....	396
<i>Пересунчак О. С.</i> Нові пам'ятки археології в басейні р. Могилянка.....	408
<i>Пилипчук Я. В.</i> История Золотой Орды в хронике Ульриха Рихенталя.....	413
<i>Пиструил И. В.</i> Изделия с резцовым сколом на эппалеолитических памятниках Северо-Западного Причерноморья (некоторые предварительные выводы).....	416
<i>Плешивенко А. Г.</i> Забытые раритеты.....	422

<i>Подрез Ю. В.</i> Дипломатична діяльність уряду П. Орлика щодо Франції та Османської імперії в 1710 році.....	430
<i>Полищук Л. Ю., Кіосак Д. В.</i> Нові матеріали до історії археологічного вивчення Південного Побужжя.....	436
<i>Попова Т. Н.</i> В. Э. Крусман: епоха и наука под скальпелем историка.....	446
<i>Попович С., Чобану И.</i> Раскопки кургана № 8, у с. Александру Иоан Куза (Кагульский р-н, республика Молдова).....	453
<i>Прохорова А. Ю.</i> Французька політика Англії під час північного повстання 1569 р.....	457
<i>Руссев Н. Д.</i> Белгородский мученик Иоанн Новый и религиозная жизнь Молдавии начала XV в.....	463
<i>Рябцева С. С.</i> О некоторых специфических чертах головных уборов населения балканского региона в X–XIV вв.....	470
<i>Савельева Е. С.</i> Терракотная статуэтка римского воина из Картала...481	
<i>Самойлова Т. Л.</i> Контакты Родоса и Тиры в эллинистическое время по данным керамической эпитафии.....	485
<i>Секерська О. П.</i> Тваринництво та полювання в господарстві населення античного часу межиріччя Дунаю та Південного Бугу.....	487
<i>Сминтина О. В.</i> Екологічна історія дописемної доби: актуальні питання сучасних досліджень.....	494
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М., Снитко О. В.</i> Про історію однієї лапідарної пам'ятки, знайденої біля Ольвії.....	500
<i>Снитко И. А.</i> Проблемы архитектурной идентификации фрагментарно исследованных архитектурно-археологических памятников.....	505
<i>Сурду В. В.</i> Особенности погребальных сооружений ямной культуры Карпато-Поднепровья.....	512
<i>Тарасенко Н. А.</i> Фрагменты древнеегипетской Книги мертвых в Украине.....	517
<i>Тоцький П. М.</i> Становий статус церкви в королівській Франції напередодні Революції.....	524
<i>Тоцев А. Г.</i> Крымско-русские торговые отношения в XV в.....	531

<i>Туровский Е. Я.</i> Государственное устройство античного Херсонеса.....	534
<i>Федченко С. Е.</i> Функції та місце сексуальності у римському зображальному мистецтві.....	539
<i>Фомин М. В.</i> Трансформация обряда крещения и ее отражение в архитектуре Херсонеса-Херсона.....	547
<i>Khalvashi M., Aslanishvili L., Kakhidze E.</i> Garrisons on the edge of Imperium Romanum.....	553
<i>Харламова А. О.</i> Результати картографування середньовічних кам'яних статуй в басейні середньої течії Сіверського Дінця.....	558
<i>Хахеу В.</i> К вопросу о погребальном обряде позднегальштатского времени днестровско-карпатского региона (конец VII–V вв. до Р.Х.).....	566
<i>Циватый В. Г.</i> Внешнеполитическая и дипломатическая институционализация Европы раннего нового времени глазами современника: Франческо Гвиччардини о концептах «война» и «мир» в исторической памяти.....	573
<i>Чекунина Н. В.</i> К истории формирования коллекции древнерусских монет одесского археологического музея НАН Украины.....	580
<i>Черниенко Ю. А.</i> К вопросу об информативности предметов металлопроизводства для анализа проблем генезиса сабатиновской культуры.....	585
<i>Черных И. Д.</i> Цивилизации «осевого времени» в научном наследии Ш. Эйзенштадта.....	592
<i>Шевцов С. П.</i> Структурные средства изображения Перикла у Фукидида.....	596
<i>Шевченко О. Б.</i> Сарматські «амазонки»: чинники, що спонукали появу історіографічного міфу, та реальність сьогодення.....	603
<i>Янко А. Л.</i> Расенна чи Ратуменна?: Дещо про епоніма і самоназву етрусків.....	609
<i>Ярош О. А.</i> Витоки і розвиток британського орієнталізму у першій половині XVII ст.....	615
Перелік скорочень.....	622